

Maica Domnului – prototipul vieții isihaste – viziunea de excepție a Sf. Grigorie Palama –

Pr. Lect. Dr. Dan STREZA*

Rezumat:

Persoana plină de sfințenie a Maicii Domnului ocupă un loc central atât în învățătura, cât mai ales în cultul Bisericii, întrucât ea, făcându-se Mamă a lui Dumnezeu Cuvântul, a devenit Mamă a întregii omeniri, în special al creștinilor. În ceea ce privește învățătura despre Sf. Fecioară Maria, literatura patristică se focalizează pe câteva direcții clare, ce au fundament biblic, și anume: maternitatea miraculoasă (*theotokia*), pururea fecioria ei (*aieparthenia*), și viața ei plină de sfințenie, pentru care i se cuvine o cinstire mai presus decât a tuturor sfinților și a îngerilor (*hyperdoulia*), toate aceste aspecte fiind mereu puse în legătură cu învățătura despre persoana Mântuitorului Iisus Hristos. Însă, în ceea ce privește alte aspecte legate de viața Sf. Fecioare, acestea sunt reluate și detaliate în contextul *disputelor palamite* legate de învățătura Bisericii despre harul divin necreat, și despre isihasm, ca practică monastică autentică. Sf. Grigorie Palama, demonstrează în scrierile sale, că monahismul este atât *viață în Hristos*, dar în același timp și după modelul Fecioarei Maria, prima și cea mai desăvârșită isihastă.

Cuvinte-cheie:

Maica Domnului, isihasm, Sf. Grigorie Palama

Planul dumnezeiesc de mântuire a lumii își are obârșia în veșnicie, fiindcă Dumnezeu, Cel mai presus de timp și de spațiu, aduce la existență întreaga creație mărginită în timp și spațiu, pentru ca prin conlucrarea omului, Dumnezeu să o ridice la comuniunea supremă de iubire cu El.

* Pr. Dr. Dan Streza, lector la Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna” din cadrul Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, România.

Maica Domnului - prototipul vieții isihaste – viziunea de excepție a Sf. Grigorie Palama

Dată fiind eternitatea și neschimbabilitatea lui Dumnezeu, hotărârea de răscumpărare în Hristos stă împreună cu planul veșnic de creație al lumii și e rânduită mai înainte de veci, spre mărirea noastră (I Cor. 2, 7). *Că într-atât a iubit Dumnezeu lumea, încât pe Fiul Său Cel Unul Născut L-a dat, pentru ca tot cel crede într-Însul să nu piară, ci să aibă viață veșnică...* (Ioan 3, 16). Fiul și Cuvântul lui Dumnezeu s-a întrupat la *plinirea vremii* (Galateni 4,4), adică atunci când pregătirea omenirii de către Providența divină pentru primirea Mântuitorului s-a împlinit.¹

În acest sens, cuprinzătoare sunt cuvintele Sf. Ioan Damaschinul: *... prin bunăvoința lui Dumnezeu și a Tatălui; Fiului și Unul născut și Cuvântul lui Dumnezeu și al Tatălui, el de o ființă și cu Tatăl și cu Duhul Sfânt. Cel mai înainte de veci, Cel fără de început, Cel care era dintru început și era cu Dumnezeu și cu Tatăl și era Dumnezeu și există în chipul lui Dumnezeu, se pogoară aplecând cerurile, adică smerind fără să smerească înălțimea Lui cea nesmerită se pogoară spre robii Lui prin o coborâre inexprimabilă și incomprehensibilă. Căci aceasta înseamnă pogorârea și fiind Dumnezeu desăvârșit, se face om desăvârșit și săvârșește cea mai mare noutate - din toate noutățile, singurul nou sub soare, prin care se arată puterea infinită a lui Dumnezeu. Căci ce poate fi mai mare decât ca Dumnezeu să se facă om? Și Cuvântul s-a făcut fără schimbare trup din Duhul Sfânt și din Maria Sfânta Pururea Fecioară Născătoare de Dumnezeu.*²

Persoana plină de sfințenie a Maicii Domnului ocupă un loc central atât în învățătura, cât mai ales în cultul Bisericii, întrucât ea, făcându-se Mamă a lui Dumnezeu Cuvântul, a devenit Mamă a întregii omeniri, în special al creștinilor. Astfel, mariologia ocupă un loc important în doctrina Bisericii tocmai datorită evlaviei deosebite a creștinilor față de persoana Sf. Fecioare Maria, care a dat naștere încă de la începuturile creștinismului unui cult deosebit de intens, întrucât realitatea istorică, maternitatea ei minunată (*theotokia*), pururea fecioria ei (*aieparthenia*), și viața ei sfântă au fost din totdeauna adevăruri esențiale în conștiința creștinilor. Iar în urma precizărilor doctrinare ale Sinoadelor ecumenice de la Efes (431) și de la Calcedon (451), persoana Maicii Preacurate a devenit o *forță religioasă* cum n-a cunoscut lumea până atunci, fiind Născătoarea de Dumnezeu și Mijlocitoarea milostivă a tuturor oamenilor către Fiul ei, Mântuitorul nostru Iisus Hristos.³

În ceea ce privește învățătura despre Sf. Fecioară Maria, literatura patristică se focalizează pe câteva direcții clare, ce au fundament biblic, și anume: materni-

¹ Pr. Dorel Man, *Maica Domnului. Chipul femeii în Noul Testament*, Ed. Episcopiei Ort. Rom. a Maramureșului și Sătmarului, p. 22-23.

² Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica*, Ed. a II-a, trad. de pr. D. Fecioru, Ed. IBMBOR, București, 1943, p. 176.

³ Pr. Prof. I. G. Coman, *Și Cuvântul trup s-a făcut*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1993, p. 307-310.

tatea miraculoasă (*theotokia*), pururea fecioria ei (*aieparthenia*), și viața ei plină de sfințenie, pentru care i se cuvine o cinstită mai presus decât a tuturor sfinților și a îngerilor (*hyperdoulia*), toate aceste aspecte fiind mereu puse în legătură cu învățătura despre persoana Mântuitorului Iisus Hristos.

Theotokia Preacuratei Fecioare Maria este privită mereu drept consecință a unirii ipostatice a celor două firi din ipostasul Logosului, chiar de la zămislire. Aleasă de Dumnezeu din veac la demnitatea de mamă a lui Dumnezeu, ea a fost cea care a unit în sine într-un mod tainic și minunat splendorile unei curății desăvârșite și demnitatea unică a maternității, făcându-se mamă a lui Iisus Hristos, Dumnezeu Cuvântul Întrupat.⁴

Astfel, Duhul Sfânt, contribuind ca persoană la realizarea actului prin care Fiul lui Dumnezeu Se face ipostas al firii omenești, lucrează și asupra celei ce se face prin aceasta Maica Lui, așa cum lucrează și Cuvântul Însuși, Care își formează firea omenească din ea tot ca persoană. Maica Domnului se dăruiește însă deplin Cuvântului, nu numai prin cuvânt, ci dovedind o disponibilitate totală față de El, astfel încât Duhul să poată copleși în ea pe deplin legea naturală a nașterii.⁵

Coborând ca ipostas El însuși în ea și începând să-și formeze trupul din ea, cu împreună-lucrarea Duhului Sfânt întreg ca persoană, trupul ei, ținut de ea în puritatea totalei disponibilități pentru Dumnezeu, e curățit și de păcatul strămoșesc, pentru ca Ipostasul dumnezeiesc să nu ia trupul Său dintr-un trup care se afla încă sub acest păcat și sub legea naturală a nașterii în voluptate. Calitatea Mariei de Născătoare de Dumnezeu și fecioria ei sunt strâns unite. Iar dacă s-a petrecut cu ea o astfel de minune, nu se putea ca ea să nu rămână și după aceea total dăruită lui Dumnezeu, adică fecioară. Cea care L-a ținut în brațe pe Fiul lui Dumnezeu ca om și se împărțase de puritatea Lui, cum s-a împărțit de eliberarea de păcatul strămoșesc în momentul sălășluirii Lui în ea, la zămislirea Lui ca om, nu se putea să nu rămână fecioară.⁶

Sfântul Ioan Damaschinul sintetizează toată învățătura Bisericii despre persoana Maicii Domnului în felul următor: «*Propovăduim că Sfânta Fecioară este în sensul propriu și real Născătoare de Dumnezeu. Prin faptul că cel născut din ea este Dumnezeu adevărat, este adevărată Născătoare de Dumnezeu aceea care a născut pe Dumnezeul adevărat, întrupat din ea, nu în sensul că Dumnezeirea Cuvântului a luat din ea începutul existenței, ci în sensul că însuși Cuvântul lui*

⁴ D. Man, *Maica Domnului. Chipul femeii în Noul Testament...*, p. 55-58; vezi și: D.A. Streza, „Părintele Dumitru Stăniloae și Odo Casel - viziune comparată asupra misterului liturgic creștin” în vol. *Părintele profesor Dumitru Stăniloae sau consonanța între dogmă, spiritualitate și liturghie*, Ed. Cetatea de Scaun, Ed. Mitropolia Olteniei, 2015, p. 519-520.

⁵ Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae, *Dogmatica*, vol. II, Ed. IBMBOR, București, 1978, p. 84.

⁶ *Ibidem*, p. 85-86.

Maica Domnului - prototipul vieții isihaste – viziunea de excepție a Sf. Grigorie Palama

Dumnezeu, cel născut înainte de veci, în afară de timp, din Tatăl, care există fără de început și veșnic împreună cu Tatăl și cu Duhul, în zilele cele mai de pe urmă, pentru mântuirea noastră, s-a sălășluit în pântecele ei, s-a întrupat și s-a născut din ea fără să se schimbe. Sfânta Fecioară n-a născut un simplu om, ci Dumnezeu adevărat; și nu un Dumnezeu simplu, ci un Dumnezeu întrupat».⁷

Dacă însă, în perioada clasică a patristicii, mariologia este predominant pusă în legătură cu hristologia, ambele teme având un solid fundament biblic, în doctrina despre persoana Sf. Fecioare rămân unele aspecte oarecum insuficient dezvoltate, și anume, aspectele legate de viața Maicii Domnului înainte de a-L naște pe Hristos.⁸ Acest lucru este însă firesc, fiindcă, pe de-o parte, aceste aspecte nu-și găsesc un temei în Scriptura canonică, ci doar într-o bogată literatură apocrifă,⁹ iar, pe de altă parte, Biserica a răspuns mereu contestațiilor și ereziilor vremii, care s-au axat pe elemente centrale ale doctrinei Bisericii. Iar pe lângă aceasta, deși cultul Maicii Domnului a fost de la începutul creștinismului foarte viu și destul de răspândit, totuși istoria nu consemnează nici o sărbătoare a Sf. Fecioare mai devreme de sec. al V-lea, abia în urma condamnării ereziei nestoriene la Sinodul al III-lea ecumenic (Efes 431), cultul Născătoarei de Dumnezeu cunoscând o înflorire deosebită.¹⁰

Aceste aspecte legate de viața Sf. Fecioare sunt reluate în contextul *disputelor palamite* legate de învățătura Bisericii despre harul divin necreat, și despre isihasm, ca practică monastică autentică. Protagonistul și apologetul doctrinei Bisericii Ortodoxe privind aceste probleme a fost Sf. Grigorie Palama, care în controversa cu teologii scolastici latini formulează teza sa despre energiile divine

⁷ Sf. Ioan Damaschin, *Dogmatica...*, p. 212.

⁸ Touși, Sf. Roman Melodul compune condacul și icosul la sărbătoarea Nașterii Maicii Domnului, Sf. Andrei Criteanul dedică și el acestei sărbători patru omilii (P.G. t. XCVII, col. 805-882) și un canon care se cântă la utrenie, iar Sfinții Gherman și Tarasie, patriarhi ai Constantinopolului au ținut cuvântări la sărbătoarea Intrării în Biserică (P.G. t. XCVIII col. 291-320 și 1481-1500).cf. Pr. E. Braniște, *Liturgica generală*, Ed. IBMBOR, București, 1993, p. 191-192; vezi și D.A. Streza, *Sărbătoarea Nașterii Domnului: Originea apostolică, evoluția și importanța ei în cadrul anului liturgic*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Editura Andreiana, Sibiu, 2011, p. 71-86; D.A. Streza, *„The Christian Calendar and the Historical Birth Date of the Lord”*, Revista Mitropolia Olteniei, Nr. 1-4/2014, p. 230-232; D.A. Streza, *„Historical considerations regarding the birth date of our Lord”*, Revista Teologică, vol. 23 1/2013, p. 55.

⁹ Dintre toate, cea mai importantă istorisire ale vieții Sf. Fecioare Maria este scrierea apocrifă: *Protoevaghelia Sf. Iacob*, care se ocupă nu numai de Sf. Fecioară Maria, ci și de moartea lui Zaharia și a Sf. Ioan Botezătorul. Povestirea e bine încheșată și constituie cea mai veche istorie a Sf. Maria, datând de la sfârșitul secolului al II-lea. Pr. Prof. I. G. Coman oferă o traducere în cartea sa: *Și Cuvântul trup s-a făcut...*, p. 314-327 după versiunea germană a lui A. Meyer, *Die Erzählung des Jakobus*, în *Neutestamentliche Apokryphen*, Tübingen, 1924.

¹⁰ Pr. Prof. Dr., E. Braniște, *Liturgica...*, Ed. IBMBOR, București, 1993, p. 186-190.

necreate, sprijinindu-se pe experiența isihaiștilor, care practicau rugăciunea inimii, prin unificarea minții cu inima, urcând pe treptele virtuții până la contemplarea *Luminii dumnezeiești*, făcându-se încă din viața aceasta, după cuvântul Sf. Ap. Petru, *părtași ai dumnezeieștii firi* (2 Pt. 1,4).

Sf. Grigorie Palama a trăit în sec. al XIV-lea (cca. 1296-1359) fiind de neam înstărit, însă beneficiind de mic de o educație serioasă, atât morală, cât și intelectuală și teologică. Nu mult după moartea tatălui său, care a fost membru al Senatului și consilier intim al împăratului bizantin Andronic al II-lea (1282-1328), tânărul Grigorie s-a făcut remarcat în capitala Bizanțului prin atât prin *priceperea sa în ale științelor*, dar și prin viața sa cumpătată și virtuoaasă, în care l-a avut ca model și îndrumător pe Teolept, mitropolit al Filadelfiei.¹¹

Trecând de vârsta adolescenței, el s-a decis să intre în monahism și, îndu-plecând mai întâi pe cei ai casei - mamă, surori, unii servitori și unele rudenii - să intre în mănăstirile din Constantinopol, a plecat cu cei doi frați ai săi spre marele centru monastic al muntelui Athos. Acesta a fost începutul unei vieți duhovnicești înalte, de-a lungul căreia, sub povățuirea multor părinți plini de har, Grigorie a îmbrăcat chipul călugăresc și a deprins, prin asceză, și prin multe nevoințe, practica rugăciunii curate a minții unite cu inima, dobândind mari daruri duhovnicești de la Dumnezeu.¹²

Cel mai important aspect al parcursului său duhovnicesc de-a lungul întregii sale vieți, este faptul că acest urcuș spre Dumnezeu a fost pus mereu sub semnul și sub ocrotirea Maicii Domnului. Această atitudine se înscrie însă într-o tradiție monastică, ce poate fi întâlnită încă de la începuturile vieții monahale în toată lumea creștină, evlavia deosebită față de Maica Domnului fiind o constantă la toți marii asceți și părinți duhovnicești ai Bisericii. Aceasta se întâmplă mai cu seamă însă în sec. al XIV-lea, când în Bizanț aflat în *plină decădere* politică, dar, paradoxal, și într-o *renaștere* cultural-religioasă, apar figuri mărețe ale vieții duhovnicești, precum Sf. Grigorie Sinaitul, de care este legat începutul isihasmului athonit, Maxim Kavsokalivitul, monahul italian athonit Nichifor, ascetul Atanasie sau Teolept al Filadelfiei, ultimii trei fiind evocați de Sf. Grigorie Palama între sihaștri precursori și povățuitori ai săi.¹³

Astfel, Grigorie Sinaitul, principalul apostol al isihasmului în secolul XIV, a fost cel care, abținându-se de la orice polemici, a dat isihasmului bizantin o

¹¹ Pr. Prof. Dr. D. Stăniloae, *Viața și învățătura Sf. Grigorie Palama*, Ed. Scripta, București, 1993, p. 9-10.

¹² *Ibidem*, p. 11-12.

¹³ Diac. Prof. Dr., I. Ică jr., *Maica Domnului în teologia secolului XX și în spiritualitatea isihastă a secolului XIV: Grigorie Palama, Nicolae Cabasila, Teofan al Niceei*, Ed. Deisis, Sibiu 2008, p. 159-160.

Maica Domnului - prototipul vieții isihaste – viziunea de excepție a Sf. Grigorie Palama

expresie ascetic-teologică unită cu conștiința necesității unei reînviării general creștine pe baze sacramentale și etic-ascetice cu finalități mistice, având obiective și deschideri misionare mai largi, vizând convertirea elitelor urbane. Iar la îndemnul lui, Maxim Kavsokalitul renunță la modul său de viață, de *nebunie sfântă* ce se manifesta prin arderea colibelor în care locuia, și se hotărăște să devină folositor tuturor monahilor dar și laicilor ce veneau în Sf. Munte Athos, predicând înfrânarea ascetică, răbdarea, dobândirea virtuților, dar mai ales adevărată rugăciune și contemplare, care se realizează numai prin detașarea de lucruri și de gânduri, astfel încât, Hristos cel sălășluit în inimă de la Botez să se arate în afară prin virtuțile smereniei, iubirii și păcii.¹⁴

Nu există mărturii care să ateste o întâlnire între Grigorie Palama și Grigorie Sinaitul, sau Maxim Kavsokalivitul deși astfel de întâlniri nu sunt deloc imposibile. Există însă în viața Sfântului Maxim Kavsokalivitul cel puțin un aspect care-l apropie mult de Sfântul Grigorie Palama: o intensă și fierbinte evlavie față de Maica Domnului. Dacă însă, la Maxim Kavsokalivitul ea se caracterizează prin realism duhovnicesc și prin expresii populare dominate de vizionarism și imagini, pline însă de un conținut teologic profund, la Grigorie Palama această devoțiune față de Fecioara Maria, ca patroană a isihasmului, dobândește o expresie teologică extrem de elaborată și sofisticată.

Astfel, un rol foarte important în formarea duhovnicească a Sf. Grigorie Palama l-a avut tocmai înrădăcinarea sa puternică în tradiția ascetică a Bisericii, care în acea perioadă a luat adeseori forma unui isihasm popular, nesavant, fiind practicat fără vreo teoretizare *științific-teologică*, ci ca un mod de viață ce se bazează în primul rând pe o devoțiune afectivă - plină de căldură, dar și de lacrimi - față de Iisus Hristos și Maica Domnului.¹⁵

În ceea ce privește vastul corpus al operelor palamite este divizat în trei secțiuni, ce corespund aproximativ și cronologiei principalelor etape ale biografiei autorului lor. Secțiunea de departe cea mai masivă e reprezentată de un număr de 20 de lucrări de *teologie și apologetică personală* constituite din *epistolele*, *triadele* și *antireticele*, prin care Sfântul Grigorie Palama a apărat isihasmul și a fundamentat distincția între ființa și energiile divine de-a lungul celor trei faze ale controverselor pe care le-a purtat în acest sens cu Varlaam din Calabria (1336-1341), cu Grigorie Akindynos (1342-1347) și Nichifor Gregoras (1347-1359). Grupului tratatelor se adaugă un număr de 63 de omilii scrise și rostite de Sfântul Grigorie Palama în ultimii ani de viață ca arhiepiscop al Tesalonicului (1347-1359), și în care personalitatea monahului teolog apare dublată de cea a unui păstor implicat în

¹⁴ *Ibidem*, p. 162-164.

¹⁵ *Ibidem*, p. 166-167.

viața păstoriților săi, în eforturile de reinstaurare a păcii civile perturbate de lungii ani ai regimului „revoluționar” al zeloților (1340-1350). În clasificarea părintelui Meyendorff,¹⁶ grupului masiv al tratatelor și colecției omiliilor le premerge grupul celor 7 *scrieri de spiritualitate*, care sunt primele sale încercări literare, revelatorii pentru spiritualitatea athonită, și pentru prima etapă din viața sa, aceea de monah athonit.¹⁷

Primele două scrieri ale lui Grigorie Palama sunt două texte foarte elaborate, reprezentând două elogii ale vieții isihaste, întrupate, potrivit autorului, în figurile exemplare ale Sfântului Petru Athonitul și ale Fecioarei Maria. Este bine știut că în Bizanț elogiul public al unui sfânt era un exercițiu propus adeseori retorului debutant la sfârșitul studiilor, iar la Athos stilul exercițiului era diferit dar metoda rămânea aceeași: pentru a câștiga dreptul de a învăța, se rostea un discurs de probă în fața adunării monahilor. Grigorie Palama a întârziat până spre 38 de ani angajarea pe calea învățaturii orale sau scrise dedicându-se mai întâi exclusiv rugăciunii și ascezei. În ceea ce privește alegerea subiectului, aceasta nu este deloc întâmplătoare: Sfântul Petru era și rămâne încă și azi patronul și modelul isihastilor athoniți care refuză să se conformeze regulii chinoviale aduse în secolul X de Sfântul Atanasie. Deși și el însuși a trăit multă vreme în obști - în Lavra, la Esfigmenu - Palama preferă viața sihăstriilor ca Sfântul Sava și redactează *Viața Sfântului Petru* pentru a învia la Athos idealul isihast.¹⁸

A doua scriere a Sfântului Grigorie Palama redactată tot la Athos, la puțin timp după *Cuvântul/tratatul despre viața minunată și deopotrivă cu îngerii a cuviosului și de Dumnezeu purtătorului nostru Părintelui Petru*, cu alte cuvinte între anii 1333-1335, a fost, potrivit biografului Filotei II Kokinos, (patriarh ecumenic între 1350-1353 și 1364-1379)¹⁹, *Cuvântul/tratatul despre intrarea în Sfânta Sfințelor și despre viața deiformă aici a Atotpreacuratei Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoarei și Pururea-fecioarei Maria*. Transmis în manuscrise și separat, el a fost inclus și în toate manuscrisele ce cuprind colecția omiliilor Sfântului Grigorie Palama unde apare drept *Omilia 53*.²⁰ Ținut inițial ca discurs la Marea Lavră în jurul anului 1334, *Logosul* la Intrarea în biserică a Fecioarei Maria a fost

¹⁶ Pr. J. Meyendorff, *Palamas, Grégoire*, în *Dictionnaire de spiritualité, d'ascétique et de mystique*, XII, col. 81-107, cf. Diac. Prof. Dr., I. Ică Jr., *Sf. Grigorie Palama - scriitor duhovnicesc isihast*, în *Patristică și actualitate, Omagiu în onoarea Arhid. Prof., Dr., C. Voicu la împlinirea a 75 de ani de viață*, Ed. Andreiană, Sibiu, 2008, p. 97.

¹⁷ Diac. Prof. Dr., I. Ică Jr., *Sf. Grigorie Palama - scriitor duhovnicesc isihast...*, p. 98.

¹⁸ *Ibidem*, p. 111.

¹⁹ Acesta este autorul principalului izvor pentru cunoașterea vieții Sf. Grigorie Palama, anume *Cuvântul de laudă (enkomion)* scris în cinstea lui cu ocazia pregătirii canonizării sale, ce a avut loc la data de 4 mar. 1368. cf. *supra*, p. 98.

²⁰ *Ibidem*, p. 120.

Maica Domnului - prototipul vieții isihaste – viziunea de excepție a Sf. Grigorie Palama

amplificat și transformat în tratatul actual de Sfântul Grigorie Palama în 1341, în mănăstirea în care a stat la Constantinopol.

Tema aceasta n-a fost aleasă la întâmplare, întrucât se pare că în acea perioadă s-a dezvoltat o atitudine ce afirmă caracterul legendar al relatărilor privitoare la intrarea Fecioarei în Sfânta Sfintelor. Discursul lui Palama însă, nu încearcă să dovedească caracterul istoric al vreunei relatări despre acest eveniment, ci constituie o lungă mărturisire de evlavie și credință, care dă sărbătorii o interpretare extrem de asemănătoare celei date de Sf. Grigorie al Nyssei urcușului lui Moise pe Sinai, faptele descrise nefiind altceva decât expresia urcușului mistic al sufletului spre Dumnezeu.²¹

Pe lângă aceasta, *Cuvântul* Sfântului Grigorie Palama despre intrarea în Sfânta Sfintelor e marcat și de o delimitare polemică implicită a isihasmului, re-alizat prototipic de Fecioara Maria ca *adevărată filozofie*, față de *filozofia primă*, metafizica, anticilor relansată în secolul XIV de umaniștii bizantini gen Varlaam sau Gregoras.

Redactat în același stil elaborat și calofil ca și *Cuvântul* despre Petru Athonitul, discursul mariologic-isihast al Sfântului Grigorie Palama, rostit probabil la Marea Lavră în anii 1333-1335 pe 21 noiembrie cu ocazia praznicului *Intrării în biserică a Maicii Domnului*, are o structură bine încheată, elaborată și complexă.

Într-un prolog dezvoltat, Palama subliniază dificultatea temei propuse, (§ 1-6), invocând ajutorul Fecioarei înseși (§ 3) și sprijinul auditoriului (§4—5), întrucât orice discurs mariologic adecvat are nevoie de inspirație de sus, Fecioara având o poziție excepțională în cadrul existenței și fiind mijlocitoare atât între Vechiul și Noul Testament, cât și între Dumnezeu, pe Care L-a făcut Fiu al omului, și om, din care face un fiu al lui Dumnezeu (§ 6).²²

Cu acest enunț general cu valoare programatică, Palama intră în dezvoltarea propriu-zisă a temei. Pentru început (§ 7-10) el arată cum anume a ajuns Fecioara împărăteasă a toate, Mamă și Mireasă paradoxală a împăratului Hristos, unind în sine coincidența fecioriei și nașterii, a smereniei și preamăririi: ...*Ci pe toți cei aflați sub Ea i-a ridicat prin Ea și, arătându-l pe cel ce ascultă ceresc în loc de pământesc, și împărtășindu-se astfel de o demnitate superioară și de o putere mai înaltă și de alegerea din ceruri, a fost pusă împărăteasă preainaltă a celor înalte și preafericită a neamului fericit, scânteind de peste tot, atât din trup, cât și suflet, cu pâlpâiri de lumină foarte strălucitoare și foarte dumnezeiești.*²³

²¹ *Ibidem*, p. 121.

²² I. Ică jr, *Grigorie Palama - scriitor duhovnicesc isihast și epoca sa*, studiu introductiv la volumul: Sf. Grigorie Palama, *Fecioara Maria și Petru Athonitul și alte scrieri isihaste*, Ed. Deisis, Sibiu 2005, p. 58-59.

²³ Sf. Grigorie Palama, *Cuvântul despre intrarea în Sfânta Sfintelor și despre viața deiformă aici a Atotpreacuratei Stăpânei noastre de Dumnezeu Născătoarei și Pururea-fecioarei Maria*, studiu introductiv și traducere de Diac. Prof. Dr. I. Ică jr, Ed. Deisis, Sibiu 2005, p. 179.

Potrivit cu versetul 12 al Psalmului 44 — „*a poftit Împăratul frumusețea ta, că El este Domnul tău*” —, Fecioara care avea să-L nască pe Acest împărat — „*mai frumos decât fiii oamenilor*” (Ps 44, 3) — a fost astfel împodobită cu toate frumusețile posibile, astfel încât oricine se uită la frumusețea *podoabei* Ei, urcă cu mintea spre Dumnezeu Creatorul ca și cel care contemplă cosmosul fizic (§11-17).

Sf. Grigorie face în continuare o precizare importantă, anume că toată frumusețea și slava Fecioarei, a Fiicei, Miresei și Mamei împăratului nu este una trupească, ci aceasta „*vine dinăuntru*”(Ps 44, 14), de la frumusețea sufletului ei feciorelnic: „*Dacă vei fi cu luare-aminte, vei înțelege că și gândul profetului [David] tinde spre acest lucru; fiindcă n-a spus că toată slava fiicei împăratului „este înăuntru”, ci „vine dinăuntru”, revărsându-se dinăuntru ca o lumină, indicând tuturor celor ce văd bunăcuviința încuiată în interior de o nepătimire culminantă și arătând că sufletul feciorelnic e cu adevărat preafrumos* (§ 17).²⁴

Pentru că în loc să fie dată unor profesori pentru învățătură, Copila Maria a fost adusă de părinți la Templu să devină tron al împăratului (§ 18), iar trupul ei să devină *adevărat cort și loc al împăratului Dumnezeu* prefigurat doar de cortul Templului din Ierusalim (§ 19-20).

Deosebit de interesantă este ideea, care va fi reluată de mai multe ori în diferite forme în toată opera sa, anume că viața ascunsă a Fecioarei în Sfânta Sfințelor e o „*apologie tăcută a vieții isihaste, nevăzute și necunoscute de oameni*”: „*Pe lângă cele zise, Ea oferea și tăcând o apologie demnă de remarcat a faptului că nu în chip neverosimil a ales viața isihastă și fără comuniune cu toți. Căci dacă această Sfântă a Sfințelor era nevăzută aproape de ochii tuturor și era încuiată de toți oamenii cu tot felul de ziduri despărțitoare... care nu se deschideau nimănui dintre toți decât celui ce era arhieru după Lege, dar chiar și lui atunci când intra o dată pe an aici și-L făcea milostiv pe Dumnezeu aducând ispășire pentru el însuși și pentru toți cei de afară... cum oare acest vas feciorelnic să nu fi fost păzit în sanctuarul nepătruns ducând aici o viață nevăzută pentru toți oamenii?...* (§21)²⁵

În continuare, Sf. Grigorie făcând dese referiri la pasaje vetero-testamentare evidențiază faptul că Fecioara, născută ca rod al rugăciunii părinților săi, Sfinții Ioachim și Ana, a fost închinată de părinții ei Celui ce le-a dat-o lor prin rugăciune, pentru rugăciune, în Templul sfânt, ca să fie un *pom roditor lângă izvoarele apelor* (Ps 1,3), Ea fiind însă cea care, cu înțelepciune matură, Îl preferă în locul părinților pe Dumnezeu: „*Cum anume o Copilă de trei ani se predă în întregime Celui [Bun]... și discerne prin ea însăși cu pricepere între fire și Creatorul firii... și preferă pe Dumnezeu îmbrățișărilor tatălui și mamei? ...O atât de slăvită și*

²⁴ *Ibidem*, p. 183.

²⁵ *Ibidem*, p. 186-187.

Maica Domnului - prototipul vieții isihaste – viziunea de excepție a Sf. Grigorie Palama

ageră judecată a minții și voinței a avut Fecioara și înainte de naștere, și pe ea a arătat-o acum tuturor drept una foarte sigură chiar și înainte de a ajunge la maturitate... (§ 22-26)²⁶

Mai departe, autorul consideră că Sf. Fecioară, prin faptul că se avântă cu inocența copilăriei și înflăcărea unui *eros dumnezeiesc* spre Dumnezeu, e superioară dreptilor Vechiului Testament: lui Moise, dar și lui Avraam și lui Melchisedec, care l-au descoperit pe Dumnezeu la maturitate, contemplând armonia, frumusețea și complexitatea lumii create. Pe lângă aceasta, Sf. Fecioară Maria e mai presus și decât Enoh (§ 31-32) și Ilie (§ 33), care au fost mutați de Dumnezeu de pe pământ, nu însă în cer, ci *într-un loc mai prejos decât cel hărăzit acum Fecioarei, căci pe pământ nu era loc mai sfânt decât Sfânta Sfintelor...*²⁷ Mai mult, Fecioara e superioară chiar și serafimilor văzuți de Isaia (6,1-7) în Templu, Ea fiind aici însuși tronul lui Dumnezeu sau cleștișorul cărbunelui focului dumnezeiesc (§ 34-36).

Toate acestea sunt privite mereu din perspectiva miracolului suprem al Întrupării, care a făcut ca numai Ea să fie „*hotarul*” între creat și necreat și „*nimeni să nu poată veni la Dumnezeu decât prin Ea și prin Mijlocitorul născut din Ea*” (§ 37). Sf. Grigorie consideră că, iubind în mod unic și deplin pe Dumnezeu și fiind iubită de Dumnezeu, Fecioara a ajuns să „*poarte în suflet*”, potrivit făgăduinței din In 14,23, „*întreaga Treime necreată*” (§ 38), urmând ca în virtutea acestei uniri maxime cu Dumnezeu, Ea să devină cea prin care întreaga bogăție a Dumnezeirii și a harurilor acesteia să fie împărtășită întregii ierarhii a creaturilor de la serafimi și până la oameni (§ 39-41).

După acest amplu excurs biblico-teologic (§ 27-41), Sf. Grigorie Palama revine la tema intrării Fecioarei în Sfânta Sfintelor, act prin care se împlinesc toate simbolurile și prefigurările Legii vechi (§ 43). În acest loc sfânt, Fecioara începe o adevărată viață îngerească, fiind hrănită nu de un corb ca Ilie, ci de un înger (Ps 77,25); însă superioritatea Ei față de orice înger o va arăta faptul că la Buna Vestire va fi umbrată nu de un înger, ci de însăși Puterea Celui Preaînalt, de însuși Cuvântul lui Dumnezeu: *... Căci pe Ea avea să o umbrească nu un înger, nu un arhanghel, nici înșși heruvimii sau serafimii, ci însăși Puterea enipostatică a Celui Preaînalt [Lc. 1, 35], și — lucrul cel mai mare — vorbind cu Ea nu prin vijelie și nor [Iov 38, 1], nu prin nor și foc [Is. 19, 18; 20, 21], nu printr-o adiere de vânt subțire [3 Rg 19, 12], cum o făcuse odinioară celor vrednici, fiecăruia la timpul lui, ci însăși Puterea Celui Preaînalt a umbrat pântecul fecioarei în chip nemijlocit fără acoperământ, fără să mai fie ceva între Cel ce umbrea și ceea ce era umbrat,*

²⁶ *Ibidem*, p. 189-190.

²⁷ *Ibidem*, p. 191-193.

*nici aer, nici eter, nici ceva din cele sensibile sau din cele mai presus de acestea. Dar acest lucru nu e umbră, ci de-a dreptul unire... (§ 45).*²⁸

Viața Sf. Fecioare în Sfânta Sfințelor este descrisă în continuare ca fiind o adevărată viață cerească, dincolo de plăceri, patimi, griji și întristare, într-o deplină dăruire lui Dumnezeu: *...Și așa trăia ca în rai și într-un loc înălțat de pe pământ sau, mai bine zis, ca în curțile cerești, fiindcă acel sanctuar nepătruns era prefigurarea acestora. Ducea deci o viață de asceză, fără griji și fără treburi, fără întristare, nepărtașă la patimile de jos, mai presus de plăcerea care nu e fără durere, trăind numai pentru Dumnezeu, văzută numai de Dumnezeu, hrănită de Dumnezeu, păzită numai de Dumnezeu care avea să se sălășluiască între noi prin ea, și negreșit văzând și ea numai pe Dumnezeu, făcând din Dumnezeu mâncarea ei, alipindu-se numai de Dumnezeu... (§ 46-47).*²⁹

Foarte interesantă este viziunea Sf. Grigorie în cele ce urmează: Sf. Fecioară Maria auzind din lecturile biblice care se făceau în fiecare săptămână la Templu despre căderea neamului omenesc într-o viață înstrăinată de Dumnezeu, plină de dureri și chinuri și sfârșind în moarte și în iad, și umplându-se de milă, se hotărăște să devină mijlocitoarea noastră la Dumnezeu ca prin solia ei să-L convingă pe Dumnezeu să vindece natura umană coruptă unind-o cu El însuși: *...Iar când Copila lui Dumnezeu Fecioara a auzit și a văzut acestea, făcându-i-se milă de neamul omenesc comun cu ea... s-a hotărât să se întoarcă cu toată mintea spre Dumnezeu și, luând asupra Ei solia pentru noi, să-L silească pe Cel cu neputință de silit și să-L tragă spre noi mai repede, ca El însuși să depărteze din mijloc blestemul, și să dea în schimb binecuvântarea, să facă să strălucească lumina nepătrunsă și să unească cu Sine Însuși făptura vindecându-i neputința... (§ 48).*³⁰

Astfel, Fecioara, căutând să fie convingătoare în convorbirea cu Dumnezeu, inventează și predă oamenilor o nouă practică, mai înaltă decât contemplarea umană, și o nouă contemplare, diferită de contemplarea filozofică cunoscută: *Ea inovează de aceea cele mai mari și desăvârșite, inventează o practică și predă celor de după ea o practică mai înaltă decât contemplarea și o contemplare care se deosebește tot atât de mult de cea de care se vorbea înainte, pe cât se deosebește adevărul de imaginație.*³¹

Este vorba de *calea isihastă* aflată dincolo de etica și cunoașterea rațională a naturii și a sufletului, cât și de cea metafizică a primelor principii ale existenței prin gândire, raționamente și analogii („*filozofia primă a elinilor*”) (§ 50). Aceasta întrucât există o diferență radicală între contemplarea (*theoria*) filozofică

²⁸ *Ibidem*, p. 202.

²⁹ *Ibidem*, p. 203.

³⁰ *Ibidem*, p. 204.

³¹ *Ibidem*, p. 205.

Maica Domnului - prototipul vieții isihaste – viziunea de excepție a Sf. Grigorie Palama

cunoscută și de anticii păgâni și vederea lui Dumnezeu (*theoptia*) isihastă. Este vorba despre distincția între cunoașterea și a discursul despre Dumnezeu bazat pe rațiunea proprie și între unirea cu Dumnezeu printr-o paradoxală simțire a minții, ce echivalează cu o *necunoaștere apofatică* mai presus de cunoaștere.

Această filozofie este deci *isihia*, adică oprirea minții și rugăciunea neîncetată care o *desface de cele de jos și o unește cu cele de sus*, fiind adevărata practică și contemplare; dacă virtuțile vindecă patimile sufletului, contemplarea isihastă îndumnezeiește omul care vede în inima curățită ca într-o oglindă pe Dumnezeu dincolo de simțire și de minte (§ 52). Fecioara este deci dovada vie a isihiei supranaturale încă din copilărie (§ 53), de aceea meditând la „*viața extrem de deiformă*” a ei din sanctuarul nepătruns al Sfintei Sfințelor ne vom învrednici și noi de vederea în chip nevăzut a lumii nemuritoare (§ 54).³²

Acest lucru căutându-l deci Fecioara — căci era foarte necesar să se întâlnească cu acei soli, la care se făcea solia —, găsește drept călăuză sfânta isihie; isihia, oprirea minții și a lumii, uitarea celor de jos, inițierea în cele de sus, dezbrăcarea de înțelesuri pentru ce e mai bun: aceasta e adevărata practică, adevărata treaptă a contemplării sau vederii lui Dumnezeu. Fiindcă orice altă virtute e ca un leac și antidot pentru neputințele sufletului și pentru patimile rele înrădăcinate în el prin trândăvie, dar contemplarea e rodul sufletului sănătos, fiind ca un sfârșit [o țintă] și o specie îndumnezeitoare; căci prin ea se îndumnezeiește omul, nu prin analogia conjecturală care vine din raționamente și din cele văzute — să nu fie!, fiindcă aceasta e pământescă și omenească —, ci din educația în isihie, pentru că prin ea ne dezlegăm de cele de jos și ne aplecăm spre Dumnezeu...³³

Urmează un excurs cosmologic-antropologic (§ 55-56), Sf. Grigorie privind omul și cosmosul într-o coexistență strânsă fiecare în celălalt, în ambele cazuri, structura lor fiind alcătuită din armonizarea unor elemente contrare. Cosmosul e format din cele patru elemente: pământ, apă, aer, foc plus eterul cerului, iar sufletul din cinci puteri: simțire, imaginație, opinie, gândire și inteligență/minte. Echivalent interior al cerului (ouranos), inteligența/mintea (nous) e superioară acestuia, întrucât ea „*singură este chip/icoană a lui Dumnezeu, îl cunoaște pe Dumnezeu și devine, dacă vrea, dumnezeu, înălțând împreună cu ea și trupul umilinței*”. Există deci o diferență radicală între gândire și inteligență/minte. Gândirea se formează plecând de la opinie, imaginație și simțire, constituindu-se și activând prin primul instrument [*proton organon*] al sufletului: *spiritul psihic care e în creier...Inteligența/mintea nu este însă un instrument, ci o substanță care e propriul*

³² I Ică jr, *Grigorie Palama - scriitor duhovnicesc isihast și epoca sa...*, p. 62.

³³ Sf. Grigorie Palama, *Cuvântul despre intrarea în Sfânta Sfințelor...*, p. 207.

*ei scop și activă de sine, chiar dacă se coboară la viața psihică și desfășoară în gândire (§ 56)*³⁴.

Pentru înțelegerea acestei concepții se impune un succint excurs în concepția greacă antică despre relația dintre suflet și corp. Potrivit grecilor antici, inteligența și corpul sunt două substanțe separate incompatibile fiindcă au origini radical opuse: inteligența (nous) este de natură divină acorporală supracosmică și are o mișcare circulară, celestă, perfectă, iar corpul (soma) e de natură strict materială, alcătuit din combinația celor patru elemente și are o mișcare rectilinie, imperfectă, între ele mediază sufletul (psyche), al cărui vehicul și prim instrument (proton organon) sau prim corp e un spirit (pneuma), alcătuit dintr-o materie extrem de subtilă, corporală totuși, înrudită în același timp cu aerul, focul și eterul astral. Acest fluid sau gaz pneumatic cald circulă în corp pe canalele respiratorii, sanguine și nervoase, fiind principiul vieții și reproducerii, mișcării și cunoașterii ființelor vii.³⁵

Potrivit sistematizării lui Galenus (130-201 d. H.) există trei genuri de spirite: un spirit natural cu sediul în ficat, care circulă prin vene și ventriculul stâng și asumă funcțiile vegetative ale sufletului (nutriția, creșterea, reproducerea); un spirit vital (*pneuma zootikon*) cu sediul în inimă, care circulă prin artere și ventriculul drept și transmite viața întregului organism; și un spirit psihic (*pneuma psychikon*) care asigură funcțiile cognitive cu sediul în creier, ventriculul său anterior fiind sediul imaginației, cel median fiind sediul rațiunii, iar cel posterior acela al memoriei. Prin acest spirit sau pneumă sufletul inteligent transmite sufletului mobilitatea, iar trupul transmite sufletului mesajele de la cele cinci simțuri sub formă de imagini (*phantasmata*) fără de care rațiunea și gândirea nu pot înțelege nimic. Spiritul devine atunci un spirit imaginativ (*pneuma phantastikon*) care e faimosul „simț interior comun” tuturor simțurilor, „*primul instrument și vehicul al sufletului*”, și care e o oglindă ce poate reflecta fie senzațiile, fie visele, fie fanteziile, fie revelațiile divine. Viața isihastă reprezintă retragerea inteligenței/minții din relațiile cu corpul și lumea materială, și concentrarea ei pe propria ei esență și dinamică. Aceasta reflectă dinamica trinitară a Vieții divine absorbind în ea *Nous*-ul, *Logos*-ul și *Pneuma* divine. *Pneuma* divină însăși, nu *pneuma* imaginativă, devine mediul luminos de realizare al contactul lui dintre inteligența creată și Divinitate, Arhetipul ei necreat.³⁶

Din această perspectivă, Sf. Grigorie se referă la atitudinea Fecioarei Preacurate, care cercetându-și printr-un proces de introspecție puterile sufletesti, a căutat

³⁴ *Ibidem*, p. 210.

³⁵ I. Ică Jr., *Grigorie Palama - scriitor duhovnicesc isihast și epoca sa...*, p. 63.

³⁶ *Ibidem*, p. 64.

Maica Domnului - prototipul vieții isihaste – viziunea de excepție a Sf. Grigorie Palama

în ele un mijloc prin care să ajungă la unirea cu Dumnezeu, și a găsit că singură inteligența/mintea are în ea un eros sfânt și dumnezeiesc ca puterea care o conduce la unirea suprafirească și supra lumească cu Dumnezeu (§ 58). Aceasta însă, numai cu condiția întoarcerii la sine în atenție și rugăciune neîncetată, dincolo de orice gânduri, pentru a vedea slava lui Dumnezeu „*pe noua cale negrăita spre cer prin tăcerea minți*”, calea isihastă (§ 59). Această vedere în simțirea dumnezeiască a minții nu e cu puțință decât prin har, care e lumina lui Dumnezeu, e Dumnezeu însuși care devine lumina ochiului minții transformat el însuși în lumină. Fiindcă, potrivit fericirii evanghelice și făgăduințelor (Mt 5, 8; In 14,23), El Se arată minții curățite de acum, dar indirect ca în oglindă (7 Co 13, 12) (§ 60).

Prin această experiență de tip isihast Fecioara și-a desăvârșit solia ei pentru neamul omenesc, asemănându-se cu Dumnezeu prin îndumnezeire și L-a convins pe Dumnezeu să Se facă din ea asemenea omului prin întrupare (§ 61).

Discursul culminează cu lauda acestei uniri divino-umane și comuniunii noastre cu Dumnezeu prin trup și sânge (§ 62), care e răspunsul lui Dumnezeu la implorarea pioasă cu minte curată pe care i-a făcut-o Fecioara (§ 64). Ea devine astfel modelul adevăratei rugăciuni, cea contemplativă, și a adevăratei contemplări care nu vine prin simțuri și rațiune, ci prin curăția minții și împărtășirea harului dumnezeiesc (§ 62).

Finalul discursului e un îndemn la păzirea acestei unități cu Dumnezeu și întreolaltă săvârșite în Hristos, al doilea Adam ceresc, Care a înveșnicit firea noastră prin focul imaterial al Dumnezeirii, menținând legăturile iubirii, ridicându-ne inimile sus, dezbrăcându-ne hainele de piele și îmbrăcându-ne în lumină (§ 65).³⁷

Această capodoperă a teologiei bizantine este și textul teologic și duhovnicesc cel mai original și profund din întreaga operă a Sf. Grigorie Palama, inaugurată astfel printr-un nivel înalt al gândirii teologice, discursul său mariologic-isihast afirmând îndumnezeirea reală a Fecioarei Maria înainte de întruparea Fiului lui Dumnezeu și de Răscumpărarea adusă de Hristos.

Ca ierarh al Tesalonicului, el va reveni ulterior în predicile sale asupra tainelor și rolului Fecioarei Măria în economia mântuirii. În colecția celor 63 de omilii transmise sub numele său nu mai puțin de 7 au conținut mariologic: pe lângă discursul de mai sus inserat aici ca Omilia 65, deși el nu e de fapt o omilie, ci un veritabil tratat teologico-duhovnicesc, Sfântul Grigorie Palama vorbește mult despre Fecioara Măria în Omilia 57 din Duminica dinainte de Nașterea Domnului închinată părinților după trup ai lui Hristos, precum și în Omilia 18 din Duminica mironosițelor, unde insistă asupra faptului că Fecioara Maria a fost cea care L-a văzut prima pe Domnul înviat; și dedică omilii speciale marilor sărbători ale

³⁷ *Ibidem*, p. 65.

Pr. Lect. Dr. Dan Streza

Maicii Domnului: Omilia 14 la Buna Vestire, Omilia 37 la Adormire, Omilia 42 la Naștere și Omilia 52 la Intrarea în biserică.

Astfel, discursul Sf. Grigorie Palama se centrează în jurul a doi poli: *isihasmul*, ca formă a mântuirii subiective, ce se prezintă ca adevărata filozofie a Vieții autentice a omului, și *răscumpărarea*, mântuirea obiectivă realizată de Iisus Hristos prezentată ca o înnoire a acestei Vieți afectate de căderea omului în sclavia păcatului, a diavolului și a morții. Departe de a se afla în contradicție, îndumnezeirea și mântuirea, sau mai concret, mariologia și hristologia, se susțin și se revendică reciproc în opera Sf. Grigorie, aflându-și unitatea în misterul Vieții lui Dumnezeu, în același timp Ființă incomunicabilă și energie comunicată și împărtășită real oamenilor, îndumnezeindu-le persoanele și făcându-le nemuritoare natura.

Astfel, monahul athonit Grigorie Palama, demonstrează încă de la începutul activității sale literare, că nu și-a înțeles altfel monahismul decât ca viață în Hristos, dar în același timp și după modelul Fecioarei Maria, prima și cea mai desăvârșită isihastă, Regina creației și Doamna Sfântului Munte.³⁸

³⁸ *Ibidem*, p.196-197.